

DANDARONI LAHKUMINE (REMINESTSENTS)

ALEKSANDER PJATIGORSKI
Sõnumitooja 23-24, 1989

Põhja budismi mongoli joogatraditsiooni hiilgav pärija ning samaaegselt vene klassikalise budoloogia andekas edasiviija Dandaron suri 26. oktoobri hommikul 1974. a oma kolmanda, sedapuhku viieaastase vangistuse ajal parandusliku töö laagris Baikali ääres (kuuldavasti imevärses paigas) kuuekümnenda aasta vanuselt. Kogu oma elust veetis ta vanglates ja laagrites 22 aastat. Nõnda lõppes „Dandaroni epopöa” – tema budistliku protsessi” lugu, mis toimus 1972. aasta lõpul ja mille tulemusel talle määrati viis aastat; neli tema õpilast pandi aga vaimuhaiglasse (praegu on kõik neli väljas). Ajakirjandus (muidugi mitte NL-s – Toim) valgustas protsessi laialdaselt, ka Dandaroni surm ei jäänud märkamata, seepärast ei hakka ma neist siin pikemalt kirjutama. Juttu tuleb muust, mis tundub mulle nüüd, pärast tema surma väga oluline just seoses tema elu ja surmaga.

Märkmeid sellest imepärasest inimesest tahaksin alustada looga ühest väga kummalisest nähtusest, mis eksisteeris Venemaal umbes 50–60 aastat ja mida ma tähistaksin mitte vähem kummalise sõnaga „impeeriumikultuur” (just *impeeriumi-*, mitte imperaatorlik kultuur). See nimetus on tinglik. Keiserliku dünastikaga pole sel rohkem pistmist kui ampiirstiili nimetusel ja see eeldab kindla, ehkki puhtelitaarse, kuid sealjuures üsna avara, *avatud* ja absoluutselt ülerahvusliku kultuurikeskkonna olemasolu. Selle keskkonna kujunemist ja arengut ei tahetud pikka aega näha, sest seda varjasid tülikad sildid „sakslane”, „venelane”, „poolakas”, „juut”, „kalmõkk”, „teiseusuline”. Seda kohutavat nimetamishaigust ei suutnud vältida isegi tolle aja suurkujud, isegi Dostojevski, isegi Tšehhov, kelle eluaegu „impeeriumikultuur” kujuneski selleks, mis ta on.

Nähtuse olemus on järgmine: millised kummalise, ja tundub isegi, et konkreetse sisu põhjal vene kultuurile võõrad nähtused selle perifeerias ka ei ilmunud, missugused olematud impulsid väljaspool selle põhikulgu ka ei tekkinud, igal juhul „imendusid” need temasse, sulasid kokku tema üldise vooluga, andes talle erilise universaalsuse ja mitmepalgelisuse. Ta ei peletanud midagi eemale, vaid püüdis võtta kõik vastu kui *oma* (kuigi ainult kõrgemal, oma eksistensti eliittasemel).

Tõesti, kui eakas ossip Mandelštam naases oma „budistlikku Moskvasse” (väljend, mida ta kasutas enam kui üks kord), siis noor Bidja Dandaron alles asus teele veel mitte „debudistiseeritud” Leningradi – budoloogide tagakiusamine algas alles paari aasta pärast.

Aga kui Dandaron sündis, oli budistlik tempel Petrogradis, mis ehitati burjaadi ja kalmõki karjuste ning õigeusklike akadeemikute rahade eest, juba valmis.

Kuid läheme veel kaugemale tagasi, hüppame üle kolmveerand sajandi, ja me avastame, et põhja budismi hakati Venemaal uurima peaaegu samaaegselt maailma budoloogia hälli Inglismaaga. Kas poleks kena ettekäändega tulla jälle tagasi igihalja vene prioriteedi teema juurde? Sest just Nikolai I enda ja mitte mingisuguse Wilhelm IV alamatena alustasid Jakob Schmidt ja Anton Schiefner tiibeti ja mongoli budistlike tekstide tõlkimist, seletamist ja väljaandmist. Nad olid ju sakslased, eks tundu nii? Aga selles just asi ongi, et nad pole ei venelased ega sakslased, vaid selle eliitkultuuri esimesed teadaandjad, mis imes endasse ahnelt kõiki saavutusi, hoolimata keelest ja päritolust (juba tollal sai alguse vene polüglotism, mille juured on vene-prantsuse ja vene-saksa kakskeelsuses).

Veidi hiljem (kaugemale tagasi pole meil kuskile minna ja tuleb „naasta ettepoole”), 19. sajandi 50.-60. aastatel, publitseeriti loomulikult õigeusklikus ja lisaks veel Keiserlikus Teaduste Akadeemias esimesed Dandaroni kaasmaalaste ettekanded elavast budismist. Läks veel 20 aastat, kui burjaadid ja kalmõkid, jäädes burjaatideks ja kalmõkkideks, hakkasid selgitama õigeusklikele, luteriusulistele ja isegi uskmatautele vene professoritele budistlikku religiooni ja filosoofiat. Ja mitte pärismaalastest informantide, vaid *kolleegidena*. See polnud venestamine, assimileerimine ega absorbeerimine – ükski neist süngetest, tobedatest terminitest pole siin kohane. Siin lihtsalt toimus juba täiel määral eliitkultuur. Ainult selle sees sai tekkida vene teaduslik budoloogia terve rea kuulsate nimedega: Minajev, Vassiljev, Pozdnejev, Oldenburg, Tsöbikov, Štšerbatskoi, Obermiller, Vostrikov... See kultuur ei kartnud budismi ega muutnud seda imeasjaks turistide jaoks; budism lihtsalt sai tema faktiks, tema fenomeniks.

Kui Dandaron 4- või 5-aastaselt kuulutati ühe surnud budistliku pühamehe ümbersünniks ja Burjaatia vaimulikuks juhiks, hukkus Petrogradis noor Rosenberg: ta kas uppus hilissügisel Soome lahel paadiga sõites või hukkus tulekahjul – juba 1921. a oli raske kindlaks teha, mis põhjusel unikaalse teose „Budistliku filosoofia probleemid” autor suri 1919. või 1920. a.

„Lahedatel” 20. aastatel, mil burjaatia budism nagu ka vene õigeusk elas üle uuenemise ja vaimuliku hierarhia kollektivismi lainet (mis ei seganud 30. aastatel „kuluarvesse kanda” nii uusi kui ka vanu), õppis poisike Dandaron laamade juures tiibeti ning vanamongoli joogat ja meditatsiooni. Sel ajal tema vaimu õpetaja, suur budistlik müstik Tsendenov, ja ta isa, viimase lähim kaaslane, olid juba hukkunud või kadunud Burjaatiast, kuid akadeemik Fjodor Ippolitovitš Štšerbatskoile, veel Leningradi Budistliku kultuuri Instituudi direktorile, pakuti lahkelt abiliseks tublit, lihtsat, nahkkuube kandvat noormeest.

Kui noor Dandaron lõpuks „õiglastel” 30. aastatel tuli Leningradi õppima, tõi ta endaga kaasa erakordsed võimalused budoloogia arenguks. Jälle, nagu „hõbedastel kümnendatel”, tuli tiibetlik Mongoolia õpetama ja õppima... Dandaron teadis tantristliku budismi kohta juba siis väga palju, mitte üksnes tänu loomupärasele andekusele ja harukordsele budoloogilisele intuitsioonile, vaid ka tänu

varasemate õpingute kestel omandatud tohutule pagasile. Mandelštam oli juba õnnelikult „ära sõitnud“ oma „budistlikust Moskvast“, aga budoloogilises Leningradis läks elu nii imelikuks, et isegi põlised leningradlased enam midagi ei jaganud, mis siis veel rääkida külalisest Taga-Baikalimaalt. Ma ei tea, kas Dandaron jõudis kahe aasta jooksul midagi „jagama“ hakata, kuid ta jõudis palju ära teha oma budoloogilise eruditsiooni täiendamiseks, kui mitte rääkida tema suurepärasest vene keelest. Isegi kui ta oleks jaganud, vaevalt oleks see teda aidanud, kui ta 37. aasta lõpul areteeriti budistliku spiooni või konspiraatorina. Obermiller oli selleks ajaks juba tiisikusse surnud, Vostrikov aga võeti kinni peaaegu üheaegselt Dandaroniga. Budoloogiasse jäi Štšerbatskoi üks. Burjaatias tampis kohalik progressiivne noorsugu puruks kõik, mis oli alles jäänud kloostritest ja palvelatest. See, mis jäi järele munkadest, laamadest, sõitis... Tõsi küll, Taga-Baikalimaast palju ida poole enam ei sõida, Vaikne ookean tuleb vastu. Kuid võib ju ka põhja poole, geograafia koha pealt ei ole me dogmaatikud. Siiski jäid mõned neist ellu.

Vanglas Dandaroni piinati kohutavalt. Järgnes laagrite nälg ja pakane. Edasi tilluke „aken“ – vähem kui aasta vabadust sõja järel ja siis, tuntud käskkirja alusel, uuesti vangistus. Ja nõnda 50-ndate keskpaigani. Kogu see aeg – enam kui 18 aastat – mõtisklused budistlikust filosoofiast, palvete lugemine, joogapraktika. Ja kõik see laagrielu projektsioonis. Keda siin kõike polnud: kommuniste, esseere, valgeid, punaseid, musti, kollaseid. See polnud enam vene, vaid maailma impeeriumi mikroprototüüp. Ja sugugi mitte nii „mikro“. Budistlikule tegevusele aitas kaasa õnnelik juhus. Peale Kvantungi armee purukslöömist 45. aasta suvel, võeti „lennult“ kinni laamasid mingist, just nagu vatsupanu osutanud kloostrist. Need, kes jõudsid laagrisse, said pikkadest öödeks ja päevadeks Dandaroni vestlus- ja töökaaslasteks. Nende ümber kujunes pikkamööda omamoodi budistlik ring, jällegi sama kirju, nagu võis olla vaid tolleaegne laager. Siia kuulusid endine Punase Professuuri Instituudi professor, endine saksa ajakirjanik, endine oblastikomitee sekretär, endine... Nende tollases „olevikus“ (aga peale oleviku polnud siis ju mitte midagi) oli see kõik *äärmiselt tõsine*. Nad tegelesid budistliku filosoofia ja joogaga ja, mis peamine – omaenda elu ja olukorra mõtestamisega budistliku filosoofia ja jooga *tähenduses*. Dandaron juhendas neid õpinguid mitu aastat. See ei olnud budistlike põhimõtete ega eetiliste ideaalide järelekatsumine; see oli pigem eriline kogemus, mida inimesed teostasid iseendaga, sest vaid selline kogemus on praktilise budismi olemuseks (eksperiment kellegi teisega peale iseenda on budistlikus eetikas *absoluutselt* lubamatu, olgu see siis füsioloogiline, eetiline või sotsiaalne eksperiment). Meenutades laagrit, kordas Dandaron sageli, et sünnist sündi rändavale budistile on väga kasulik sündida Venemaal. Ja lisas naerdes: „Pange tähele, ma ütlesin „budistile“, mitte „budistidele.““ See on väga oluline parandus. Kuni Dandaron oli laagris, ei toimunud vene budoloogias midagi. Štšerbatskoi oli ammu surnud, Vostrikov ammu laagris hukkunud.

50. aastate keskel toimus peaaegu üheaegselt kaks sündmust. Peale rännakuid laagrites naases Venemaale Dandaron. Peale rännakuid mööda Indiat, Sise-Aasiat, Hiinat, Euroopat ja Ameerikat naases Venemaale Juri Nikolajevitš Roerich – väljapaistev budoloog, fenomenaalne Tiibeti ja Mongoolia tundja. Hämmastav, et tema esimesi küsimusi mulle, sellal tema õpilasele ja teenistuslikult alluvale, oli: „Kas te tunnete Dandaroni?“ Vastasin, et ei tunne. Juri Nikolajevitš naeratas ja ütles: „Aga mina tunnen.“ Ja äkki tekkis budoloogia jälle, nagu mitte kunagi varem või, nagu just kunagi varem. Hakati tõlkima ja välja andma budistlikke tekste. Ilmusid uued tõsised artiklid, mis käsitlesid budistliku religiooni, metafüüsika ja psühholoogia kõige keerukamaid probleeme. Budismi probleemidega ei tegelenud ainult noored indoloogid, vaid ka noored sinoloogid, tseilonoloogid, vietnamistid (vanu ei olnud ju). Dandaron sõitis Moskvasse ja Leningradi harva. Ta töötas palju, kirjutas, tõlkis tiibeti keelest, seletas tekste, kirjeldas ning süstematiseeris käsikirju ja ksülograafe.

Me ei saanud Roerichiga koos olla kolme aastatki. Too rändaja suri enneaegselt südamerabandusse. Ma ei tea miks, kuid pärast tema surma sain aru, et budoloogia ilma budismita on peaaegu võimatu, igatahes väga vaevaline (see seisukoht on subjektiivne ja kehtib võibolla ainult ühe inimese kohta). Teine rändaja aga jätkas *tööd*. 60. aastate keskpaigast alates tegeleb Dandaron budistliku filosoofia põhiliste seisukohtade seletamisega kaasaegse filosoofia ja teaduse rikastamiseks ja arendamiseks. Samaaegselt tegeleb ta mitme kaasaegse filosoofia ja teaduse põhipostulaadi tõlgendamise, et neid teadvustada budistlikus vaimus, ja mõtestada traditsioonilist budistlikku metafüüsikat uut moodi. Visalt ja üksikasjaliselt selgitab Dandaron ka budistliku meditatsioonipraktika põhilisi seisukohti. Pikkamööda tulid õpilased – Leningradist, Moskvast, Baltikumist, Ukrainast, Burjaatiast. Ta armastas öelda, et mitte nemad ei tule tema juurde Ulan-Udesse, vaid budism läheb Läände. Ja ta ütles veel midagi, mis võib esmapilgul tunduda imelikuna, kuid on tegelikult ülimal määral seotud budismi enda relativistliku vaimuga: just Dandaron, kes oli nii tihedalt seotud põhja budismi iidse aluspõhjaga, väitis, et budismil pole *kohta* ja *aega*, epohhi, et budism rändab, tundmata rahvaid, maid ja kliimavöötmegi, renessansse ja dekadentse, ühiskondi ja sotsiaalseid grupe. See ei tähenda, nagu eitaks budism kõike – budism ei eita midagi. See tähendab vaid seda, et budism *ei tunne* seda, see pole tema asi. Väga iseloomulik Burjaatia kohalike võimude suhtumises Dandaroni oli tõik, et nad vihkasid teda just kuulumise pärast *nende* vaimulikkude traditsiooni, sellesse traditsiooni, mida nad ise eitasid. Mis puudutab tema sõnumi teist, tähtsamat külge – budismi filosoofilise universalismi kuulutamist, siis selleni nad lihtsalt ei küündinud, kuna nad olid traditsiooni hüljanud. Dandaron oli nagu elav meeldetuletus nende taganemisele endisest kultuurist ja võimetusele omaks võtta mingit uut, kuigi tal endal sügavalt positiivse meelelaadiga inimesena ei tulnud mõttessegi neid selle eest süüdistada. Kui Dandaron ehitas 70. aastate algul sõprade abiga oma kodukohta, Kižingasse mälestussambad (nn „stuupad“) oma õpetajale ja isale (ta ema suri 1971. aastal ligi saja aasta vanusena), hävitasid ta kaasmaalased need mõlemad hirmsas vihas; niivõrd janunesid nad oma uue ja olematu ebamäärase samastumise järele ei

burjaatide ega venelastega.

Ja siis – 1972. aasta sügis. Uus arreteerimine. Protsess. Laager. Surm. Nõnda lahkus Dandaron sellest sünnist ja võimalik, et ka sellest kohast.

Tõlgitud autori nõusolekul ajakirjast „Kontinent“, 1975, lk 151-159. Vene keelest tõlkinud Märt Läänemets.